

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра фольклористики

**СИМВОЛІКА «ВІЩИХ» СНІВ МІЛІТАРНОЇ ТЕМАТИКИ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ
ЗБІРКИ «ЩО ТИ, СЕСТРО МОЛОДАЯ, ЗНАЄШ, ЩО ТИ СВОГО СЛУ НЕ
ВГАДАЄШ?»)**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студентки 4 курсу бакалаврату
освітньої програми
*«Фольклористика, українська мова і література та
іноземна мова»,*
спеціальності – 035 Філологія (спеціалізація 035.09
Фольклористика)
Нелі Вікторівни ФІЛІПЧУК
Науковий керівник:
д.філол.н., доц. Олеся НАУМОВСЬКА

«Допущено до захисту»
Протокол засідання
кафедри фольклористики
№ 12 від « **3.06** » _____ **2024** року
завідувачка кафедри _____ (підпис)
д.філол.н., доц. Олеся НАУМОВСЬКА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СНОТЛУМАЧНОЇ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ.....	10
1.1. Термінологічний апарат.....	6
1.2. Найпоширеніші концепти-символи сновидінь.....	18
1.3. Оніричні жанри в системі актуального фольклору.....	24
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СИМВОЛІКИ «ВІЩИХ» СНІВ МІЛІТАРНОЇ ТЕМАТИКИ У ЗБІРЦІ «ЩО ТИ, СЕСТРО МОЛОДАЯ, ЗНАЄШ, ЩО ТИ СВОГО СНУ НЕ ВГАДАЄШ?»	30
2.1. Загальна характеристика збірки оніричних меморатів.....	30
2.2. Особливості «віщих» снів мілітарної тематики.....	31
2.3. Парадигма символів у «віщих» сновидіннях мілітарної тематики у збірці «Що ти, сестро молодая, знаєш, що ти свого сну не вгадаєш?».....	34
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48

АНОТАЦІЯ

Філіпчук Н.В. Символіка віщих снів мілітарної тематики (на основі аналізу збірки «Що ти, сестро молодая, знаєш, що ти свого сну не вгадаєш?»)

Бакалаврська робота призначена аналізу оніричних текстів мілітарної тематики на основі текстової підбірки сюжетів сновидінь як індивідуальної рефлексії на повномасштабне вторгнення РФ, записаних студентами-фольклористами КНУ. У дослідженні звернено увагу на символ як фольклорний знак.

Мета дослідження - визначення особливостей символіки снів мілітарної тематики на основі усних історій, зроблених під час війни в Україні. Об'єктом дослідження є «віщі» сні мілітарної тематики. Предметом дослідження є символіка снів мілітарної тематики, визначена на основі аналізу збірки «Що ти, сестро молодая, знаєш, що ти свого сну не вгадаєш?». Основне завдання – дослідити сюжети із мотивом «віщого сну» і найпоширеніші концепти-символи оніричних наративів мілітарної тематики у збірці. Джерельною базою роботи є польовий матеріал - оніричні меморати, які походять з усних персональних наративів, аудіозаписи яких зроблені упродовж листопада – грудня 2023 року, а також друковані та архівні тексти, зафіксовані у рамках усноісторичних дослідницьких проєктів. Структура роботи включає вступ, два змістовні розділи, кожен із яких містить підрозділи, параграфи та висновки, загальні висновки та список використаних джерел (54 позиції). Загальна кількість сторінок – 51, з них – 47 сторінок основної частини.

У вступі аргументовано актуальність обраної теми, вказано мету дослідження, предмет та об'єкт, методика, практичне значення роботи. Перший розділ теоретичний, у ньому розглянуто термінологічний апарат дослідження, специфіку оніричних жанрів фольклору, найпоширеніші концепти-символи сновидінь. Другий розділ - практичний. Він присвячений аналізу збірки віщих снів мілітарної тематики. У висновках представлені результати роботи.

У роботі досліджено стан проблеми вивчення оніричного фольклору, формування термінологічного апарату, визначення особливостей жанрових форм. Було встановлено, що символічні значення мають своє походження з загальної

культурної традиції. У своїй більшості вони є застереженнями, вісниками страшних подій, про які замислюються люди у реальному житті – уві сні все це концентрується та складається у певні сюжети та образи. Таким чином, можна розглядати оніричну традицію як комунікативну, наративну, що відображає стан соціуму в певний період часу, переживання та надії людей. В плані усного фольклору специфіка полягає у характері подання інформації – емоційному, уривчастому, інколи взагалі окремими «картинками».

В роботі були проаналізовані оніричні наративи збірки, наведена її загальна характеристика. Особливість аналізу збірки полягає у тому, що сновидіння можна тлумачити не тільки як знаки, а й значно ширше – як певний культурний спадок, який єднає сучасну людину зі своїми прародичами. Визначено особливості «віщих» снів мілітарної тематики. Мілітарні сні є особою категорією, в якій багато снів можуть бути визначені як віщі, тобто ті, що передбачають якісь події. Ці сні, за відчуттям оповідачів, незалежно від сюжету, сприймаються дуже реальними, емоційно забарвленими. Розглянуто парадигму символів у «віщих» сновидіннях мілітарної тематики. Символічний контекст відповідає традиційним культурним трактуванням, військові атрибути складають значну частину елементів сну (предмети, оточення, звуки тощо), які людина ототожнює з війною. Сні переважно дуже тривожні, виражають передчуття невідворотньої біди, тим не менш, в певному сенсі вони працюють як психологічний порятунк, даючи вихід усім страхам та сумнівам. У снах закладена символіка передчуття небезпеки, пошуку порятунку та сподівання на перемогу, повернення додому.

Ключові слова: снотлумачення, символіка, онірема, оніричний наратив, фольклорний знак, мілітарна тематика.

ABSTRACT

Filipchuk N.V. Symbolism of Prophetic Military Dreams (Based on the Collection "What do you, young sister, know that you cannot guess your dream?")

This bachelor's thesis analyzes oneiric texts on military themes, based upon a collection of dream narratives reflecting individual responses to Russia's full-scale invasion, recorded by folklore students of KNU. The study focuses on the symbol as a folkloric sign. The research aims to identify the characteristics of military-themed dream symbolism based on oral stories recorded during the war in Ukraine. The object of the study is "prophetic" military-themed dreams, and the subject is their symbolism, analyzed through the collection "What do you, young sister, know that you cannot guess your dream?". The main task is to examine narratives with the motif of "prophetic dreams" and the most common conceptual symbols in military-themed oneiric narratives within the collection. The source material includes field recordings of oneiric memorates, originating from personal oral narratives recorded from November to December 2023, along with printed and archival texts documented as part of oral history research projects. The structure includes an introduction, two main chapters with subdivisions and conclusions, a general conclusion, and a list of sources used. The total number of pages is 51, including 47 pages of the main content.

The introduction justifies the relevance of the chosen topic, states the research goal, subject, object, methodology, and practical significance. The first chapter is theoretical, exploring the research's terminological apparatus, the specifics of oneiric folklore genres, and the most common dream symbols. The second chapter is practical, dedicated to analyzing the collection of prophetic military dreams. The conclusions present the research results.

The work examines the state of research on oneiric folklore, the formation of terminological apparatus, and the determination of genre features. It was found that symbolic meanings originate from general cultural traditions and are mostly warnings, foreboding dreadful events considered by people in real life, which are concentrated and

formed into certain plots and images in dreams. Therefore, the oneiric tradition can be viewed as communicative and narrative, reflecting the societal state, experiences, and hopes of people during a specific period. In terms of oral folklore, the specificity lies in the emotional and fragmented presentation of information, sometimes even in separate "pictures."

The oneiric narratives of the collection were analyzed, providing a general characterization. The analysis highlights that dreams can be interpreted not only as signs but also more broadly as a cultural heritage connecting contemporary individuals with their ancestors. The unique features of "prophetic" military-themed dreams were identified. Military dreams form a distinct category, where many can be deemed prophetic, anticipating events. These dreams, regardless of plot, are perceived as very real and emotionally charged by the narrators. The paradigm of symbols in "prophetic" military-themed dreams was examined. The symbolic context aligns with traditional cultural interpretations, with military attributes comprising significant elements of the dreams (objects, surroundings, sounds, etc.) associated with war. The dreams are predominantly anxious, expressing a premonition of inevitable disaster, yet they serve as psychological relief, providing an outlet for fears and doubts. They symbolize the anticipation of danger, the search for safety, and hopes for victory and returning home.

Keywords: dream interpretation, symbolism, oneiromancy, oneiric narrative, folkloric sign, military theme.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сновидіння є часткою культури будь-якого народу, вони обумовлені не тільки психологічними особливостями певної людини, її рівнем розвитку, а й соціумом, у якому вона знаходиться. Давні коріння сновидінь роблять їх певними маркерами часу, що відображають символічну парадигму народного фольклору.

Онїричний фольклор тлумачать як комплекс творів, пов'язаних зі сновидіннями, обмираннями, мареннями та тлумаченнями значень, а також уявленнями про сон і символи, що сняться. Такі тексти і акти є невід'ємною частиною повсякденної комунікативної практики як у традиційному, так і в сучасному суспільстві. Однак, онїричні тексти мають свої особливості, які впливають не лише з ірреальної дійсності, в якій народжуються сюжети таких наративів, але й з їхньої реалізації в побуті. При дослідженні онїричного фольклору важливо зосередитись не лише на сучасному народному тлумаченні сновидінь і прямому відображенні фольклорної картини світу, але й на текстології снів. Це визначає наукову важливість і актуальність даної роботи.

Мілітарна тематика сьогодні має особливу актуальність внаслідок збройної агресії російської федерації. Стан війни так чи інакше відчувають всі українці, що й відображається у снах. Ці сновидіння мають свою специфіку. Тому важливим є проведення комплексного аналізу різних явищ, пов'язаних з темою сновидіння та реакції на сон у культурі, в даному випадку акцент робиться на мілітарній тематиці. До цього часу в українському науковому просторі було опубліковано небагато робіт, які лише частково розглядали питання віщих снів і снотлумачень, а також замовлянь на сні, не звертаючи уваги на інші онїричні жанри. Тому стали актуальними проблеми визначення критеріїв і меж жанрів онїричного фольклору, а також проведення ґрунтовного аналізу на комунікативному, типологічному, статистичному та порівняльно-історичному рівнях.

Стан дослідження. Історіографія досліджень символічної мови снів та снотлумачних текстів охоплює наукову літературу, що відображає різні теоретико-методологічні школи ХХ ст.: від європейських психоаналітиків З. Фрейда, К. Юнга, до американських психіатрів та філософів культури Н. Малькольма, Е. Фромма, Д. А. Гобсона, Б. Тедлок та ін. У різноманітті підходів важливе місце займають семіотики, культурні антрополози, етнолінгвісти та фольклористи, зокрема польські, литовські, українські (Д. Анцибор, Є. Бартмінський, В. Іванускайте-Шебутіне, М. Красиков, Я. Ставицька, С. Небжеговська, Т. Шевчук та ін.).

Метою дослідження є визначення особливостей символіки снів мілітарної тематики на основі реальних оповідей, зроблених під час війни в Україні.

Завдання дослідження полягають у наступному:

- визначити термінологічний апарат;
- дослідити найпоширеніші концепти-символи сновидінь;
- розглянути оніричні жанри в системі актуального фольклору;
- дати загальну характеристику збірки оніричних меморатів;
- визначити особливості «віщих» снів мілітарної тематики;
- розглянути парадигму символів у «віщих» сновидіннях мілітарної тематики у збірці «Що ти, сестро молодая, знаєш, що ти свого сну не вгадаєш?».

Об'єктом дослідження є «віщі» сні мілітарної тематики.

Предметом дослідження є символіка снів мілітарної тематики, визначена на основі аналізу збірки «Що ти, сестро молодая, знаєш, що ти свого сну не вгадаєш?».

Джерельною базою роботи є польовий матеріал - оніричні меморати, які походять з усних персональних наративів, аудіозаписи яких зроблені упродовж листопада – грудня 2023 року, а також друковані та архівні тексти, зафіксовані у рамках усноісторичних дослідницьких проєктів.

Методика дослідження. У якості методологічної основи дослідження був обраний комплексний підхід. Для вирішення поставлених завдань були використані загально-наукові та спеціальні методи, а саме: критичний аналіз, синтез, систематизація наукових джерел інформації, що дозволило узагальнити та систематизувати літературні джерела, виявити проблему, провести аналіз

фактологічного матеріалу, сформувані висновки. Для аналізу наративної бази оніричного фольклору були застосовані: типологічний, структурно-семіотичний, компаративістський, функціональний методи. Увага також була приділена детальному аналізу комунікативної та акцентуальної складових. Для вивчення оніричних текстів додатково були використані методологічні установки прагматичного та комунікативного підходів.

Структура роботи зумовлена метою і завданнями дослідження і включає вступ, два змістовні розділи, кожен із яких містить підрозділи, параграфи та висновки, загальні висновки та список використаних джерел (54 позиції).

Загальна кількість сторінок – 51, з них – 47 сторінок основної частини.

У вступі аргументовано актуальність обраної теми, вказано мету дослідження, предмет та об'єкт, методику, практичне значення роботи. Перший розділ «Теоретичні основи снотлумачної традиції українців» - теоретичний, в ньому розглянуто термінологічний апарат дослідження, специфіку оніричних жанрів фольклору, найпоширеніші концепти-символи сновидінь. Другий розділ «Аналіз символіки «віщих» снів мілітарної тематики у збірці «Що ти, сестро молодая, знаєш, що ти свого сну не вгадаєш?» - практичний. Він присвячений аналізу збірки віщих снів мілітарної тематики. У висновках представлені результати роботи.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СНОТЛУМАЧНОЇ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ

1.1. Термінологічний апарат

Сни зачаровували й інтригували людство з початку його виникнення. Найдавніша письмова згадка про сни була знайдена у вавилонському «Епосі про Гільгамеша», записаному на глиняних табличках у 3000 році до нашої ери. У Біблії є численні посилання на людей, яких скеровували їхні сни. Зокрема, Йосип передбачив сім років достатку, після яких мали бути сім років голоду, правильно витлумачивши сон фараона. В ієрархії ацтекських богів головним і найшанованішим був бог, який приносив сни. Північноамериканські індіанці мали раду старшин племені, котрі тлумачили видіння, побачені під час церемоній, і на основі цих тлумачень постановляли, що робити [39]

Інтерес до снотлумачного фольклору в українській фольклористиці виник ще наприкінці XIX ст., коли були опубліковані перші записи (П. Чубинський, П. Куліш тощо) [26]. Активне вивчення розпочалося вже у 20-х рр. XX ст.

На сьогодні термінологічний апарат у дослідженнях оніричного фольклору ще не є остаточно розробленим. У створенні його приймали участь автори публікацій видання «Сни і видіння в народній культурі», а також представники Люблінської етнолінгвістичної школи. Значний вклад у впорядкування снотлумачної термінології внесли сучасні дослідники М. Дмитренко [10-12], Я. Ставицька [18-19], Д. Анцибор [2-4].

Понятійний апарат в даній сфері має свою специфіку: він складається з народної, фольклористичної та антропологічної термінології.

Звернемося до передісторії наукових досліджень сновидінь. Детальну класифікацію сновидінь можна знайти вже у праці Артемідора Лідійського «Онейрокритика» (II ст. н. е.). Він поділив сновидіння на типи, що мали певні

назви. В тексті йшла мова про сни-пророкування, серед яких були виділені: темні сни, ясні та послані Богом [47].

Одним з питань, що підіймаються дослідниками (С. Соколовський), є створення власних типологій, що не відповідають «класифікаціям», які створював народ – носій фольклору [18, с. 40]. Наприклад, у кінці XIX ст. фольклористами були виділені «оповідання про сновидіння» та «сонник» як окремі фольклорні жанри [24, с. 40].

Я. Ставицька на основі кроскультурного порівняльного аналізу локальних практик снотлумачення показала, що вони мають етнічну специфіку [26], тобто представники певної культури трактують сни саме у відповідності до традицій своєї етнічної групи. Як можна відокремити традиції фольклору у різних народів, саме так можна виділити й національні сонники.

Я. Ставицька також звертає увагу на те, що саме тлумачення терміну «сновидіння» теж різняться – межі того явища, що називають сновидінням у різних культурах теж мають свої особливості. В якості прикладу вона наводить розуміння двох понять «видіння» та «сновидіння» у представників різних конфесій [24].

Розглянемо більш детально основні терміни: оніричний, оніромантичний, снотлумачний.

Терміни «оніричний» та «оніромантичний» мають грецьке походження: від «ὄνειρο» (сон) та «μαντεία» (пророкування). Тобто «оніричний» це той, що стосується сновидінь чи сну [15].

Термін «оніромантичний» відноситься до системи тлумачень сновидінь, в яких передбачається майбутнє або які можуть мати на нього вплив.

Ця термінологія була започаткована Артемідором Далдіанським (II ст. н. е.), грецьким автором, відомим як спеціаліст з тлумачення снів. Це поняття вперше зустрічається в його праці «Онейрокритика». Він наводить розподіл сновидінь на «віщі» (ὄνειρο) і «звичайні» (ἐνύρσιον) (Книга I): перші передбачають майбутнє, а другі вказують на теперішнє [47].

У слов'янській фольклористиці вперше використав назву «народна онейромантика» В. Милорадович [16, с. 4]. Він простежив залежність тлумачення

сновидінь від циклів місяця та днів тижня, релігійних свят. Також встановив зв'язок снів з профетичними жанрами, зокрема ворожіннями.

Термін «оніричний» / «оніромантичний» широко використовується у сучасних наукових публікаціях.

Сфера сновидінь має певну регламентацію, вони розміщуються у системі мантики (оніромантия). Значна кількість оніромантичних символів знаходить своє пояснення у контексті сімейно-родинних відносин, оскільки вони турбують оповідачів найбільше. Наприклад, тлумачення віщих снів пов'язано з певними переломними моментами сімейного життя, які паралельно виконують роль визначних подій в біографії певної людини. Значення снів в такому разі відповідає значним моментам життя – це шлюб, народження, хвороба, смерть тощо.

В. Ніколаєнко використовує поняття «оніричного наративу» [19]. Як жанр він знаходиться на межі наративного та рефлексійного макрожанрів, що обумовлено метою переказування сновидіння та закладається у реалізації категорій перспективи та подієвості. На відміну від переказу реального досвіду, події сновидіння оцінюються не за їхніми реальними наслідками, а за рефлексивним досвідом, що робить переказ сновидіння наближеним до рефлексійного макрожанру. Однак, перекази сновидінь також відносяться до наративного макрожанру, оскільки вони мають певну внутрішню подієвість, що полягає у несподіваних поворотах сюжету та інтризі.

Оніричні тексти існують у двох різновидах жанру: тексти, в яких викладається безпосередньо сон та тексти, які його пояснюють.

Д. Анцибор використовує термін «оніричний» по відношенню до творів фольклору, які стосуються сновидінь. Вона додатково вводить до наукового обігу термін «онірична парадигма», до якого входять наступні фольклорні явища: тлумачення снів, віщі сни, кошмари, перекази найяскравіших снів, забобони та замовляння про сни [4].

Розглянуті терміни отримали поширення у фольклористичних студіях 2000-х рр., але вони відсутні у більш ранній спеціалізованій літературі та довідкових виданнях (етимологічних, тлумачних, словниках іншомовних слів тощо).

Термін «снотлумачний» вживається паралельно з тими, що були вказані вище.

Поняття «сон» досить розповсюджене, його тлумачення наведено у багатьох словниках, але в першу чергу мова йде про суто фізіологічні процеси. Фольклористи та етнологи розглядають сон як культурний концепт. Це пояснюється тим, що концепти «сновидіння» та «видіння» передають, в першу чергу, самовідчуття людини в навколишньому середовищі, її уявлення про світобудову, про способи контакту зі сферою сакрального чи потойбічного [1].

Г. Нівня розглядає сон та сновидіння як складову індивідуального досвіду і водночас як елемент інтерсуб'єктивного світу [18]. Також деякі дослідники простежують аналогію снів із народними прикметами. Сновидіння в певному сенсі можна розглядати як передбачення, представлені у символах, що потребують додаткового пояснення. Сон як культурна реальність може мати в інтерпретації різні акценти.

Тлумачення поняття сну та сновидіння вміщено в багатьох словниках: у «Психологічному словнику-довіднику» [20], «Сучасному тлумачному психологічному словнику» [30], у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [7], в «Українському педагогічному словнику» [8], у «Літературознавчій енциклопедії» [15] (2007) тощо.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» сон визначається як «фізіологічний стан спокою організму людини і тварини, що настає періодично і супроводиться повною або частковою втратою свідомості й ослабленням ряду фізіологічних процесів».

У статті «Dream» сучасного англomовного словника термінів культурної та соціальної антропології сон трактують як універсальні знання, що стосуються глибинних проблем людської природи [42].

Окремо дослідники розглядають «оповіді про завмиральників» (назва з фольклористичної літератури). Це описи сновидінь людей, які перебували летаргійному сні. Ці матеріали можна знайти у етнографічних студіях кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст.

Назви стану летаргічного сну простежуються у народній традиції «замірати», «обмірати». Людей, які це пережили, називали: «замерлі», «замірайли», «замірухи» [29].

У сучасних збірниках статей про снотлумачний фольклор окрім слів «сон», «сни», також вживають терміни «сновидіння» та «видіння». При цьому, дослідники, що фіксують ці оповіді, вказують на схильність інформантів називати те, що вони бачили уві сні, «видінням», а не «сном». Я. Ставицька наводить наступні приклади:

- фольклористка Л. Іваннікова, розповідаючи про святу Варвару, підкреслювала: “Це був не сон, а видіння, бо очі в мене були розплющені...” (ідеться про запис, здійснений 17 грудня 2014 р.);

- 2015 р. студентка Києво-Могилянської академії Марія Косенко зафіксувала традиційні погляди на летаргійні сні - 78-річна Катерина Леонтіївна К. зауважила: «В тому часі, як людина засинає тим сном, отаким, що то довго спить, тоді воно виходить із тіла душа, вона скрізь ходить по місцях таких, яких там вона хоче бачити. А тоді приходиться і не хоче вже в тіло вступати, але тоді все одно входить, бо як ще не пора йому туди, на той світ» (с. Харпачка Гайсинського району Вінницької області) [24].

Формат публікацій, присвячених снотлумаченням, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. був досить типовим. Вони мали вигляд словника, де були наведені узагальнені пояснення та прикмети [54].

Специфіка складання сонників була наступною: як народний сонник, так і друкований сонники мали спільну змістову складову, оскільки тут простежується взаємний вплив традицій. Однак, кожен з цих жанрів формувався в контексті певної культурної моделі, тому розглядати його треба з урахування конкретної усної чи письмової традиції.

В усній народній традиції сонник являє собою корпус снотлумачень, особливих прикмет-передбачень, що розкривають символіку сновидінь. У книжній традиції це вже рукописний або друкований збірник снотлумачень.

Польська дослідниця С. Небжеговська вказує на етимологію назви «сонник», виводячи її з двох слів: «sen» (сон): (1) як стан фізіологічний; (2) те, що людина бачить під час сну; «snik» - назва спеціального типу тексту-передбачення, що характеризується сталою структурою, семантикою і прагматикою [46]. У словнику польської мови під редакцією Мячислава Шимчака і Вітольда Дорошевського слово «sennik» (сонник) позначає «книжку, в якій зібрані тлумачення снів» [26].

У 1890-х рр. широко використовувався термін «снотолкователь» (синонім поняття «сонник»).

У польській традиції сонники отримали поширення вже з XVI ст. [46].

Одним із перших друкованих сонників, що відноситься до української усної традиції, є «Народний сонник» В. Милорадовича (увійшов до праці «Обряды и пѣсни Лубенскаго уѣзда, Полтавской губерніи. Записанные въ 1888–1895 г.»). В цій публікації «Народний сонник» розташований перед описами обрядів, що супроводжують народження, весілля і смерть. Упорядник пояснив це тим, що сни – це своєрідні передбачення, які самостійно групуються навколо найважливіших подій людського життя [16]. Рукописний варіант книжного сонника, переписаного невідомою особою, знаходиться у архівних наукових фондах рукописів і фонозаписів ІМФЕ імені М. Т. Рильського НАН України, без вказівки на рік запису (фонд П. Мартиновича, од. зб. 1016).

Науковим вивченням снів присвятила свою наукову діяльність і К. Грушевська. У співпраці з Лондонським антропологічним інститутом була навіть розроблена спеціальна «Програма збирання матеріалів до українського народного сонника».

Серед сучасних видань слід виділити «Народний сонник», зібраний М. Дмитренком. Науковець використав матеріали з публікацій XIX ст., архівних джерел, сучасних записів [9].

Є. Бартмінський, очільник Люблінської етнолінгвістичної школи, вказує на велике значення усної і друкованої традиції снотлумачення. Він переконаний, що «... без народного сонника важко було б зрозуміти символіку фольклору і традиційної культури в цілому» [36, с. 13].

Англійська дослідниця Фейт Уїгзелл відзначила, що їй не вдалося виявити власне східнослов'янських рукописних сонників. Друковані сонники, зокрема в росії, не спирались на усну традицію, оскільки більшість із них були перекладені з інших мов. Фейт Уїгзелл дослідила всі доступні їй сонники, що були опубліковані в росії до 1825 р., зробивши висновок, що до 1768 р. друкованих сонників на цій території не було [54]. Друковані сонники в селянське середовище почали проникати лише після 1860 р. і, оскільки навіть у кінці XIX ст. вони не були явищем розповсюдженим, то не важко припустити, що такі сонники навряд чи могли суттєво вплинути на усну снотлумачну традицію [54].

У сучасній лінгвістичній літературі «сонник» визначають як «довідник каталогів образів сновидінь, в яких подається їх інтерпретація» [48]. Що стосується історії появи сонників, то можна знайти наступну інформацію. Перший сонник був створений у XVI-XI ст. до н. е. у Єгипті. Також як одну з самих давніх наводять асирійську традицію – найдавніший асирійський сонник датується I тис. до н. е. [48].

Тема снотлумачень широко представлена у антропологічній літературі. Ян Едгар (Iain Edgar) у праці «Антропологія і сон», описуючи культури індіанців, застосовує термін «myth-dream» (міф-сон). Він вказав на те, що міфи та сни мають спільні риси, тому їх не можна тлумачити відокремлено. Крім того опис сновидінь він відніс до наративів [37, с. 36].

У термінологічному словнику «Антології світової літературно-критичної думки XX ст.» (1996) у статті «Міф» говориться про те, що літературознавці розглядають міф «як вербалізовану форму поєднання ритуалу та снів, тобто того, що залишається неартикульованим». Завдяки вербалізації міф отримує ритуальне значення, а сни - наративну форму, що робить можливим їх комунікацію [1, с. 611–612].

Термін «оніричні наративи» використовує Д. Анцибор, відзначаючи їхню досить чітко окреслену структуру. Розглядаючи оповідання про сни, вона поділяє

їх на «оніричний меморат» та «оніричний фабулат», залежно від суб'єкта оповіді [2].

Терміни «dream narrative» та «dream story» використовує Р. Рауфман (Raufman R.), відзначаючи подібність снотлумачного наративу (dream narrative) і чарівної казки.

Окремо розглядають оповідання про сні з сучасних польових фольклорних записів, що отримали загальну назву «фольклорна неказкова проза». Один з дослідників (Л. Бараг) зазначив, що такі твори не мають «стійкої форми і стабільних текстів», вони не завжди чітко можуть бути виділені в загальному потоці інформації [4].

Записи сновидінь можна зустріти у сучасних збірниках казкової і неказкової прози. Наприклад, у збірнику «Прозовий фольклор с. Плоске на Чернігівщині (тексти та розвідки)» [6] наведені тексти, отримані від однієї оповідачки – Мотрі Перепичай. О. Бріцина вказує на багатство міфологічних сюжетів: «Оповідачка віддає перевагу саме таким оповіданням, ставиться до них серйозно, дає пояснення. Вона вірить у віщі сні, не піддає сумніву існування надприродних з'яв і називає ці оповіді «биллю». Натомість до казкових творів оповідачка не виявляє інтересу» [6, с. 286]. О. Бріцина називає такі тексти «билицями» або «міфологічними меморатами», оскільки у них представлені події, які відбулися з самою оповідачкою. Аналогічної думки притримується і Л. Бараг. Під «билицею» він розуміє «усну розповідь-меморат (спогади про надприродні явища, які нібито відбувалися насправді: зустрічі, драматичне зіткнення самого оповідача чи знайомої йому людини з уособленим духом природи...» [24].

Термін «билиця» використовує і Д. Анцибор [4].

Таким чином, розгляд оповідань про сні як міфологічні меморати дозволило дослідникам розширити межі термінологічного поля снотлумачного фольклору. Вказані поняття вживаються як взаємозамінні.

Додатково понятійний апарат сучасної фольклористики розширюється за рахунок суміжних гуманітарних дисциплін. Я. Ставицька, виділяє в цьому плані когнітивну лінгвістику. Термін «пророчі сновидіння»: «Це такі сновидіння, в яких

людині відкриваються події непрогнозованого майбутнього чи дещо таке, що вона безпосередньо не сприймають чи не усвідомлюють» [24, с. 54].

Також український науковий апарат доповнюється народною термінологією. Наприклад, такі широко вживані у народній традиції поняття як «віщі сни», «пусті сни», «пророчі сни», «дійсний сон», «справедливий сон», «поганий сон», «добрий сон» тощо. Термінами стають поняття, що використовуються у філософській та лінгвістичній літературі: «снотлумачний наратив», «сон-наратив», «сон-символ», «словник-сонник». Окремо Я. Ставицька виділяє терміни, що належать до фольклористичного наукового контексту та функціонують «як синонімічні, взаємозамінні – «міфологічний меморат про сни», «билиця про сни»» [26].

1.2. Найпоширеніші концепти-символи сновидінь

Кожне сновидіння має свою символіку, яка може вказувати на певні аспекти життя сновидця. Наприклад, сновидіння про падіння може вказувати на страх перед невдачею або непевністю. Сновидіння про політ може відображати бажання відірватися від повсякденності та брати участь у пригодах. Кожен сон має свої власні таємниці, які слід розгадати.

Не можна не враховувати і вплив суспільства на формування сновидінь. Наприклад, українські народні перекази та легенди мають свої власні трактування сновидінь. Згідно з ними, сон про весілля може означати скоріше відвідування похорону, а сон про мишей передбачає гризоту і клопіт. Такі перекази можуть впливати на сприйняття сновидінь українцями та формувати їх інтерпретацію.

Система символів у народній обрядовості українців безпосередньо пов'язана з концептами-символами сновидінь:

– знаки іконічні, дія яких заснована на фактичній подібності до означуваного об'єкта, тобто знак копіює об'єкт. У народній обрядовості українців іконічними знаками є: – хліб, вогонь, півень як знак Сонця; – мед як знак результату невтомної праці; – мак – сну, смерті; – яйце – життя; – дерево, рівносторонній хрест, який легко трансформується в коло, квадрат інші геометричні фігури – єдності простору

і часу, поколінь, світів; – поріг, стіни будинку – межу світу «свого» і «чужого» тощо;

– індексальні знаки (знаки-прикмети), дія яких заснована на реальній суміжності знака та означуваного об'єкта. Прикладами таких знаків у народній обрядовості українців є: - кольори (зелений – життя, синівську сутність щодо синього – материнського-земного і жовтого – батьківського-небесного; чорний – смуток, смерть, червоний – війну, кров, пристрасть, втрату); - барвінок – вічність; квітка – нев'янучу красу; зерно, яйце – зародок, вічність, безперервність життя тощо;

– знаки-символи (умовні, конвенціональні знаки), дія яких заснована на умовному, встановленому «за домовленістю» зв'язку між знаком та означуваним об'єктом. Це ритуал виконання обряду, як усталена послідовність обрядових дій, чаркування, поклін, інші дії, жести тощо [19].

Існує кілька підходів до розкриття семантики сновидінь, зокрема віщих. Першим і найдавнішим є символічний, що склався ще в давніх цивілізаціях (Єгипет, Греція, Близький Схід, Вавилон, Індія тощо). Основна його теза: у снах одне знаменується через інше. Тому, щоб зрозуміти такі сновидіння, потрібно належним чином інтерпретувати їх образи, які в даних умовах отримують характер символів. При цьому вважалося, що певний зміст у пророчих сновидіннях представляється приблизно одними й тими самими образами. Певні образи сновидінь досить постійні у семантиці. Знаменуючи собою гарні чи погані події майбутнього, образи такого роду завжди позначають приблизно одне й те саме. Ця ідея була покладена у основу давньої традиції створення сонників — довідкових каталогів образів сновидінь, у яких дається їх інтерпретація. Перший такий сонник був створений, як вважають, у період XVI-XI століть до н. е. в Єгипті [48].

Традиція тлумачення сновидінь з урахуванням подібних довідників триває й у наш час. При цьому підстави тлумачень зазвичай не вказуються: просто повідомляється, що такий сон віщує те. Так, згідно з сонником Міллера, бджола - позитивний образ, що обіцяє удачу у всіх справах, а укус бджоли означає образу, нанесену кимось із друзів; бути пов'язаним мотузками - до безрозсудної

закоханості; вежа означає внутрішнє прагнення людини багато чого досягти у житті [45].

Однак підстави семантики пророчих сновидінь можуть бути виявлені при опорі на сучасну когнітивно-мовну теорію та теорію символу. З цієї точки зору образи пророчих сновидінь мають досить явну подібність до символічних форм культури. Визначаються кілька параметрів, що зближують ті та інші. Насамперед - це єдність властивої їм образності як такої. І в культурі, і в сновидіннях часто фігурують одні й ті ж образні основи. Однак у цих умовах діє таке правило: символічні форми культури задають інваріант того чи іншого образу, а у сновидіннях надаються його конкретні варіанти чи своєрідні «контекстні розширення».

Один із найважливіших символічних образів культури – вода. Це образ першооснови, вихідного стану всього суцього, еквівалент первісного хаосу. Звідси «занурюватися у воду» означає повернутися до вихідного стану - того, з якого все починає своє буття.

Не випадково у філософії християнства при обряді хрещення вода змиває з людини первородний гріх, що тяжіє над ним, і сприяє «новому народженню» [49]. Конкретизація цього, доповнення його новими семантичними характеристиками спостерігається в сновидіннях.

Друга риса, що зближує образи сновидінь із символічними формами культури - це близькість семантики тих та інших, що реалізується як зв'язок на основі моделі «варіант - інваріант». Але якщо символічні форми культури у своїй семантиці орієнтовані глибоко філософське осмислення світу, то символічні образи сновидінь суб'єктивно значущі для людини і проясняють її особисте ставлення до суцього. Дуже рідкісні випадки, коли образи сновидінь ведуть до розуміння світоустрою.

У звичайних випадках образи сновидінь пов'язуються з найважливішими обставинами людського життя, причому вони піддаються найзагальнішій семантичній інтерпретації - оціночній. Частіш за все вони оцінюються негативно. Сновидіння ніби заздалегідь готують людину до труднощів, які вона має пережити.

Це може бути смерть близьких, хвороба самого суб'єкта сновидіння чи його рідних, майбутні життєві невдачі чи труднощі тощо. У найзагальнішому плані семантика таких снів визначається так: «неприємності».

Рідше сні розкривають людині сприятливі події її майбутнього життя — несподівані придбання, вирішення проблем, прояви удачі тощо. Такі сні у загальному плані визначаються як «сні на добро».

Говорячи про риси, що зближують символічні форми культури та образи сновидінь, слід вказати загальні механізми їх символізації. По відношенню до культурних символів визначають чотири таких механізми - метафоричний, метонімічний, прагматичні розширення, параномазійний [52]. Ці ж механізми працюють і щодо символіки сновидінь. Так, існують сновидіння, які представляють необхідний зміст з урахуванням метафори.

Існують сновидіння, символіка яких походить з метонімічних зрушень. Якась образна даність у них імплікує змісту, що визначаються за суміжністю.

Як і належить культурній сфері, існують сновидіння, символіка яких склалася з урахуванням прагматичних (культурно-асоціативних) розширень семантики образу.

Нарешті, символи сновидінь, як і символічні форми культури, можуть мати параномазійну природу, тобто виникати на основі звукової близькості найменування відповідних концептів.

Разом з тим сновидіння можуть містити символічні образи, які не підпадають під жоден із зазначених типів. Можливо, пізнавальні механізми, що реалізувалися в них, мають комплексний характер або обумовлені індивідуально-психологічними особливостями людини.

Вивчення «Народного сонника» М. Дмитренка засвідчує, що збірник побудовано за алфавітом – перших літер ключових слів, за якими характеризується сновидіння, тобто назв основного предмета, який наснився людині. Це можуть бути побутові речі, їжа, напої, живі істоти, тварини, рослини і навіть абстрактні поняття, числа, дії, ознаки, наприклад: абажур, автомат, артист, арфа, батіг, веретено, взуття,

весілля, галера, гак, гарбуз, годинник, горілка, дід, діжа, дівчина, діамант, каліка, камінь, кава, посуд, рушник та інше.

Крім того, за тематичним критерієм сни в записах фольклориста можна класифікувати так:

1) артефакти (житло, предмети побуту, робочий інвентар): рушник, намисто, батіг, валянки, граблі: «Коли присниться рушник вишитий – жди від когось листа довгожданого» [12, с. 143], «як присниться намисто червоне – до сорому» [12, с. 119], «бути битим батогом і при цьому кричати-поширення брехливих чуток, сумна пригода» [12, с. 19], «затишне житло, успіх у справах, взувати валянки – прибуток, знахідка в дорозі» [12, с. 33], «як сняться граблі, то буде якийсь прибуток» [12, с. 58];

2) людина як істота: автор, агент, адвокат, адміністратор, адмірал, ад'ютант, академік, акробат, актор, актриса, вдова, вдівець, жебрак;

3) частини тіла людини: голос, горб, горло, руки, зуби, голова: «рубати голову кому-небудь – придбання чогось» [12, с. 55];

4) явища природи: дощ, сніг, роса, зорі;

5) рослини: береза, верба, барвінок: «дівчині-хлопець - щира приязнь» [12, с. 19];

6) овочі та фрукти: абрикос, яблуко, слива, айва: «неприємність, сльози» [12, с. 10], помідори, огірки, гарбуз: «Як сниться гарбуз, то це гарний сон, все буде добре. Як присниться гарбуз парубку – нехай іде свататись. Їсти – до хвороби. Гарбузи сняться – збільшиться рідня, сниться гарбуз – сватання до вдови, коли дівчині сниться гарбуз, то буде весілля, а коли сняться огірки, так брехні будуть» [12, с. 51];

7) тварини (дикі та свійські), риби, птахи: бик, віл, ведмідь, верблюд, горобець, корова, ластівка, лелека, жайворонок, акула: «як присниться акула, маєте дикого ворога, ловити – клопіт» [12, с. 11];

8) знаряддя навчання та його результат: бібліотека, школа, азбука, алфавіт: «важкий початок справи. Учити – підступний ворог, когось вчити – досягнеш поставленої мети, успіх у науці, друкувати – радість» [12, с. 9];

9) почуття : авантюра, кара, радість;

10) речі: автомат, автомобіль, рушниця,

11) хімічні елементи, речовини, цінне каміння, коштовності: граніт, мідь, корал, алмаз: «багатство, сімейний добробут, алмазні вироби – вигідний шлюб».

Д. Анцибор наводить кілька найбільш поширених прикладів [4].

1. «Мертві сняться на зміну погоди».

Дослідниця звертається до календарно-обрядового циклу - до жнивварських пісень. Саме у них найчастіше згадується концепт поля, що являє собою межовий локус, де сходяться світ людей та світ духів. Наприклад, мова йде про зустріч дочки з матір'ю чи батьком у вигляді хмари, що проливається дощем. Несприятлива погода дає дівчині можливість відпочити та поскаржитися на тяжку долю [4]. На основі цього ми бачимо, що «померлі можуть передавати інформацію через хмари та приходити до рідних саме таким способом» [4]. Тому в народній традиції сни, в яких приходять померлі, попереджують про зміну погоди, зазвичай на дощову.

2. Зуби, які випадають з кров'ю або без неї.

Згідно народних уявлень, зуби пов'язані з поняттям життєвої сили, віку, із надзвичайними здібностями. Цілий ряд прикмет пов'язаний із появою перших зубів у дитини [4]. Зуби, які уві сні випадають із кров'ю, часто трактують як сигнал про смерть «кровних» родичів, близьких. Якщо випадає зуб без крові, то помре далекий родич або знайомий [4].

Оксана Кузьменко виділяє такі сім груп образів-знаків: 1) астральні символи, атмосферноприродні стихії та образи ландшафту (небо, хмара, сонце, місяць, вітер, вода, море, ріка, земля, рілля, гора, ліс, очерет); 2) орнітосимволи (згряя птахів, голуби, ворони); 3) флоро- та фауносимволи (квіти, дерева, кущі, виноград, яблука, горох, змія, ведмідь), 4) образи символічного простору (вікно, двері, стіна, хата, будинок, гуртожиток, місто), 5) сакральні образи (ікона, хрест, церква), 6) антропообрази (померлі родичі, дівчинка, група людей), 7) соматичні образи (сире м'ясо, кров, зуби); 8) мілітарні образи (ракета, танк, пістолет, літак, корабель); акціональні образи (горіння, збирання, лазання, падіння, співання, загрузання).

Оказіональні образи охоплюють персоналії, топоси з сучасного політично-воєнного процесу (висна, мавзолей, путін, янукович, Зеленський) [14]

Окремо слід звернути увагу на оніричні забобони. Щоб сон не справдився, його потрібно «виговорити на воду», сон бажано не розповідати до опівдня. Якщо наснився поганий сон – необхідно відразу подивитися у вікно та промовити: «Куди ніч, туди й сон». Серед ночі – слід перевернути подушку. Тобто сон відсилають туди, звідки він не зможе повернутися: услід за водою, ніччю, за межу. Старі люди також радять не звертати увагу на більшість снів – порожніх – «мару» або «веру».

Також враховується день, коли наснився сон. Наприклад, сні з четверга на п'ятницю вважаються віщими; сон, що наснився на неділю, може справдитися до полудня; сон на середу вважається пустим, бо в цей день, як і в п'ятницю, проводили ярмарки. Сні в ніч на Андрія, на Різдво, на Водохреща також мають велику вірогідність справдитися.

1.3. Оніричні жанри в системі актуального фольклору

Оніричні категорії в усному фольклорі представлені дуже широко. Українська фольклористика досить часто залишає поза увагою значні обсяги самобутніх явищ, що потребують прискіпливого дослідження.

Інтерес до наукового дослідження оповідань про сновидіння поклала робота З. Фрейда «Тлумачення сновидінь» [28], де сновидіння розглядаються як вираз несвідомого людини, її індивідуальних особливостей. У той же час, досить рано починає вироблятися зовсім інший підхід до цього матеріалу – розповідь про сновидіння осмислюється як продукт культури, що має колективну природу.

Перша значна робота, в якій розповіді про сновидіння розглядаються як культурний феномен, що була написана американським антропологом Дж. С. Лінкольном (J.S. Lincoln) переважно на північноамериканському матеріалі (індіанці навахо) [48]. У монографії «The dream in primitive cultures» автор вводить поняття «культурно обумовлені сні» (culture pattern dreams) [46]. В якості прикладів «culture pattern dreams» автор наводить записи оповідань про сні,

«викликані» певними ритуальними діями - що приснилися в час ініціацій, шаманських сновидінь тощо. Дж. С. Лінкольн зазначає, що «культурно обумовлені сні кожного племені відповідають певному стереотиповому патерну, що лежить в основі культури» [44]; ці патерни існують, коли культура знаходиться в своєму розквіті, і зникають з її занепадом [44]. Після Дж. З. Лінкольна було написано чимало антропологічних робіт, у центрі уваги яких були розповіді про сновидіння [50; 52].

Оніричний фольклор був дуже розповсюджений у давнину і в Україні, не втратив своєї популярності й зараз. Але ним фактично не займалися науковці. Можна вказати, за виключенням, на укладання народних сонників (наприклад, в упорядкуванні М. Дмитренка), деякі приділяли увагу віщим снам, але ґрунтовні дослідження почали з'являтися лише недавно.

Антропологи, які займалися вивченням цієї теми, чітко розмежовують переживання («бачення») сну і розповідь про сновидіння. Дослідники вказують, по-перше, на те, що ми можемо вивчати лише наративи про сні (сам досвід, що лежить в їх основі, недоступний для аналізу), по-друге, будь-яка розповідь про сновидіння проходить культурну обробку, відповідаючи певним шаблонам, що існують у традиції [40-41, 45, 49]. Таким чином, розповіді про сновидіння (якщо говорити про них як про вираз культури, а не індивідуальної психіки) досліджуються як комунікативні акти (оповідач вибирає для оповіді про сон певний час, місце, слухачів тощо) [42, 50], тексти або «нاراتиви».

Можливість вивчати розповіді про сновидіння в рамках фольклористики стверджує А. Кайвола-Брегенхой (А. Kaivola-Bregenhøj) у статті «Dreams as folklore» [38]. Автор свідчить про те, що сновидіння містять як індивідуальні, так й культурно-специфічні символи; а моделі, що використовуються для інтерпретації снів, частково індивідуальні, частково засновані на колективній традиції тлумачення снів [38, с. 211]. Відповідно, тлумачення та розповіді про сні можуть мати такі властивості фольклорних текстів як анонімність, стереотиповість, усність. Переповідаючи своє сновидіння, оповідач використовує характерні для його культури наративні схеми, які розпізнає слухач [38 с. 216-217]. Ці правила

побудови розповіді про сновидінні можна розглядати як особливу мову, що має свою граматику та синтаксис [38, с. 217].

Оскільки переказати свій сон може абсолютно будь-яка людина (а не тільки носій фольклорної традиції), перед дослідниками, які розглядали розповіді про сновидіння як частину фольклору, неминуче постало питання про критерії, відповідно до яких відбираються наративи про сні, що вивчаються.

Людина за час свого життя бачить масу найрізноманітніших сновидінь. Зрозуміло, що не усі вони входять до фольклору, стають частиною традиційно-культурного універсуму.

«Фольклоризація» сну супроводжується присутністю двох обов'язкових умов:

1. особливої оцінки та особливого ставлення до сновидіння як у самого сновидця, так і у його співрозмовників (умовно ми назвали це «прагматикою сну») – наприклад, саме ця оцінка «налаштовує» сновидця на очікування якоїсь події, яка потім співвідноситься зі сном, сприйнятим як «речовий»; зрозуміло, що оповідання про сні, які справдилися, фольклоризуються легше;

2. специфічного змісту («семантики») самого сновидіння, що в тій чи іншій мірі є комунікацією з іншим світом. При цьому не обов'язково інобуття проявляє себе через будь-яких персонажів. Можливі сні, так би мовити, «прикордонного» характеру, де «те» світло експлікується через конкретні знаки, «прикмети» тощо - бачення веселки, мосту, загородки, яру.

Додатково слід враховувати ще наступне: насправді «фольклоризація» сновидіння залежить від низки обставин. Серед них не останню роль відіграють такі фактори, як хто і кому розповідає сон, оскільки потрібно врахувати, що текст про сон породжується в момент комунікації, в процесі розповіді іншому. При цьому йдеться про яскраве, незвичайне, дивне, іномірне. Як свідчення воно передається далі (іншому), але не просто, а як те, що кореспондує з глибинами традиційного континіуму, з багатьма образами та мотивами-формулами казкової та неказкової прози.

Щоб сон став «рецитуватися», щоб виникли варіанти тексту, необхідний певний збіг на мотивово-сюжетному рівні з текстами інших, близьких за «ідеєю» до снів жанрів фольклору.

За допомогою сновидінь експлікується частина уявлень про інший світ, - так само, як, наприклад (крім зазначених сходжень з прозовими жанрами), вони виражаються завдяки похоронним голосінням, плачам, всієї сукупності уявлень, пов'язаних похоронним обрядом, духовними віршами.

В такому сенсі, ймовірно, можна стверджувати взаємовплив розповідей про сні та традиційні жанри, оскільки «саме за допомогою сновидінь багато культур конструюють уявлення про трансцендентну реальність».

Перелічимо ще деякі мотиви, що досить часто зустрічаються у «фольклорних» снах, - всі вони так чи інакше в змістовному плані також зачіпають тему контакту з іншим світом:

- опис іншого світу (іноді дуже детальний і барвистий, - тут сні дуже тісно стикаються з «обмираннями», видіннями тощо). Даний опис може бути результатом прямого прохання сновидця, зверненого до побаченого уві сні персонажа, розповісти про «той світ»;

- хтось повідомляє терміни життя сновидцю, говорить про дату смерті (тут перекличка з биличками найбільш явна);

- переживання уві сні своєї смерті (або символічного передвістя власної смерті) або бачення смерті іншого, часто символічне.

Зрозуміло, що врахувати все розмаїття мотивів і сюжетів оповідань про сні є практично неможливим завданням, проте факт «фольклоризації» сновидінь, що підкоряються саме тим прагматичним і семантичним особливостям, які означені вище, можна визнати встановленим.

При цьому треба усвідомлювати, що перехід такого глибоко особистісного, індивідуального, майже інтимного переживання (у широкому розумінні цього слова), як сон у фольклорне побутування – явище дуже складне. Звідси стає зрозумілим існування багатьох перехідних форм між текстами, які однозначно можна зарахувати до «народних», традиційних, усних тощо, і снами, що

знаходяться як би на прикордонні між індивідуальним та загальним, «фольклорним». «Фольклорність» тексту визначається не кількістю людей, що його «рецитують», а його відповідністю вказаним ознакам.

До «перехідних» розповідей про сни можна віднести, наприклад, сновидіння про «минуле життя», про ситуації «управління сюжетом сну», про передачу цілющої чи чаклунської «сили» «вдячними» сакральними та «іномірними» персонажами тощо. Всі ці тексти начебто мають досить індивідуальний характер, проте при цьому легко типізуються та розповідаються за єдиним жанровим каноном.

Оніричний пласт представлений у фольклорі досить широко, оскільки сни можна розглядати також як частину культурного надбання, що входить до сфери людського спілкування та охоплені традиціями. Вони передаються як усно, при спілкуванні, так й у письмовій формі за допомогою сонників.

О. Живиця в усній народній традиції виділяє два види:

- власне тлумачення снів – коли використовуються прикмети: якщо наснилось щось..., то буде те...;
- розповіді, в яких закладені у снотлумачення знання реалізуються на практиці.

Такі наративи демонструють віру людей у існування потойбічного світу, можливостей контакту з ним, що дає можливість порівнювати їх з демонологічними оповіданнями [2]. Також досить часто оповіді про надприродні сили чи явища називають билінками.

Д. Анцибор наводить цікаву інформацію щодо формування оніричного фольклору. Оповіді про сни частіше за все є вкрапленими у розмову про життєві події. Вони фактично не можуть бути отримані вже у «готовому» вигляді – як чітко викладений, структурований текст. Тобто їх потрібно уважно відокремлювати.

К. фон Сидов, розглядаючи народну прозу (праця «Категорії народної прози»), навмисно уникав терміну «жанр» [22]. Він визначив основні категорії народних наративів, поклавши у основу класифікації функціональні відмінності. Серед них основними є: меморат – суто особисте оповідання власного

переживання; фабулат – фабуляризоване, насичене фантазією повідомлення про подію [26, с. 121]. На основі цього Д. Анцибор запропонувала розділяти оповідання про сні на дві основні групи: «оніричний меморат» та «оніричний фабулат», у залежності від суб'єкта оповіді [2]. Почуті від когось сні можуть далі переказуватись, особливо це стосується віщих снів.

Онiричні наративи мають чітку структуру тексту. В якості інципіта традиційно використовуються фрази: «мені сьогодні таке снилося», «і сниється мені, що», «одній знайомій наснилося», «бачу я сон» тощо. У якості експліцита – «насниється ж таке», «а потім я прокинулася», «а далі не пам'ятаю», «і на наступного дня дійсно справдилося» тощо.

Д. Анцибор виділяє у оніричному фольклорі наступні жанри:

- тлумачення снів – знаходження їх реалізації у прикметах та меморатах-фабулатах, що слугують підтвердженням тлумачення);
- віщі сні (з додаванням розповіді про події, що відбулися після цього у реальному житті);
- кошмари;
- перекази найяскравіших снів більшого чи меншого часового проміжку;
- забобони про сні;
- замовляння на сні [4].

Висновки до розділу 1. Онiричні наративи є частиною культурної традиції. Їх активне дослідження почалося у другій половині ХІХ ст., тоді почав складатися й термінологічний апарат. У ХХ – на початку ХХІ ст. він буз значно розширений за рахунок суміжних дисциплін. На протязі всього часу існували та широко застосовувалися терміни з народної снотлумачної традиції.

Нами були розглянуті найбільш поширені концепти-символи, їх варіанти тлумачень та контекст. Загальна культурна традиція значно вплинула на прочитання снів, в основу були покладені усний народний фольклор, обряди та ритуали, релігійні традиції. Також деяка специфіка тлумачення формується як відповідь на певний історичний період, оскільки культура існує та розвивається в певних умовах суспільства.

РОЗДІЛ 2. Аимволіки «віщих» снів мілітарної тематики у збірці «Що ти, сестро молодая, знаєш, що ти свого сну не вгадаєш?»

2.1. Загальна характеристика збірки оніричних меморатів

В даній роботі для аналізу була обрана збірка оніричних меморатів «Що ти, сестро молодая, знаєш, що ти свого сну не вгадаєш?» [33], що має мілітарну тематику. Такий вибір обумовлений сучасними проблемами у нашій країні, а саме – активними військовими діями.

Люди дуже складно переживають події війни, звісно, це знаходить своє відображення у їх сновидіннях. Досвід сновидінь мілітарної тематики, на жаль, є досить багатим, він стосується попередніх війн, що так чи інакше торкнулися наших територій. Однак кожний новий конфлікт все одно переживається у снах відповідно до певних умов існування соціуму. Тим не менш, на рівні символів, концептів можна проводити паралелі, що дозволяє краще розуміти природу цих сновидінь, тлумачити їх, визначати характерні риси та особливості побудови, емоційного забарвлення та наявності віщих ознак.

Обрана збірка є результатом колективної роботи студентів-фольклористів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сама ідея створення збірки була обумовлена професійною зацікавленістю до оніричного фольклору. Особливість полягає у тому, що сновидіння можна тлумачити не тільки як знаки, а й значно ширше – як певний культурний спадок, який єднає сучасну людину зі своїми прародичами.

Укладачі збірки наголошують, що онірична парадигма у фольклорі представлена великим розмаїттям форм та відтінків, тому є не лише унікальним елементом культурної спадщини, але й «важливим інструментом для розгляду актуальних подій та соціокультурних трансформацій» [5].

Сучасна реальність сильно впливає на усну та письмову традиції – наразі, це війна і її наслідки у соціумі, що безпосередньо впливає на людину та знаходить своє відображення і в її сновидіннях. Попередні дослідження укладачів збірки

продемонстрували здатність сновидінь «... не лише віддзеркалювати індивідуальні переживання людини, але й зберігати колективні образи, що сигналізують про напругу та турбуленції суспільства» [5].

Мілітарні сновидіння, викликані війною, стали значним елементом сучасних фольклорних новотворів. Однак вже стало зрозумілим, що існуючі теорії (зокрема, теорія архетипів К.Г. Юнга) та тлумачення (З. Фрейда, Г. Міллера, Д. Лоффа та ін.) не пристосовані для тлумачення подій сьогодення, хоча вони є досить важливим інструментом для розуміння глибинних шарів колективного несвідомого. Тому необхідно значну увагу приділяти саме контексту. Сновидіння віддзеркалюють не тільки особисті переживання оповідачів, а й загальну напругу у суспільстві, страхи та надії. Вони дають додатковий матеріал для розуміння загальних соціокультурних процесів, що відбуваються під час війни.

Проблемою є подання зібраних оповідей, що обумовлено складністю об'єкту фіксації – сновидіння. Оніричний текст – це складно побудована розповідь, яка містить елементи спонтанного зовнішнього та внутрішнього мовлення, просторіччя, ліричні відступи, ремарки, коментарі, персональні рефлексії та інтерпретації, має дуже складний та неоднорідний синтаксис. Текстовий матеріал доповнений аудіо- та відеовідповідниками, доступ до яких можливий за QR-кодом. Це є дуже вдалим рішенням, оскільки так можна додатково відчувати емоційне забарвлення оповіді.

У збірці містяться тексти-знаки та тексти-передчуття, які потребують окремого вивчення та жанрового маркування, на чому наголошують упорядники. Тим не менш, вони були оприлюднені з позицій індивідуального екзистенційного досвіду.

2.2. Особливості «віщих» снів мілітарної тематики

Віщі сновидіння є об'єктом дослідження сучасної європейської фольклорної культури, де його оцінюють як базовий концепт снотлумачної традиції [53, с.148]. «Віщі» сні займають окрему позицію в парадигмі фольклорних явищ, пов'язаних

із процесом сновидіння, а саме: снотлумачними прикметами, переказами побутових снів, кошмарами, забобонами про сні, замовляннями на сні [2, с. 56], викликаннями снів у системі календарних обрядів [21, с. 187—206] та родинно-похоронних обрядів у голосільницьких мотивах [13, с. 230]. Сама специфіка мілітарного контексту робить практично усі сні «віщими». Це пов'язано з незвичними, екстремальними умовами, у яких знаходиться людина – відбувається «концентрація» усіх відчуттів, вихід емоцій, виникає необхідність переосмислення та прийняття, що й відбувається саме у сні. Феномен віщого сну – це явище, коли людина бачить сон, який згодом здійснюється насправді. З погляду психології, віщі сні можуть бути обумовлені кількома чинниками:

1) інтуїція та передчуття.

Деякі люди мають розвинену інтуїцію, яка дозволяє їм передбачати майбутні події та ситуації. Під час сну їхня підсвідомість може обробляти інформацію і видавати її у вигляді віщого сну.

2) неусвідомлені бажання та страхи.

Іноді людина може усвідомлювати свої бажання чи страхи, які можуть виявлятися уві сні у вигляді певних символів чи образів. Наприклад, якщо людина боїться втратити роботу, їй може наснитися сон про те, що вона втратила роботу.

3) підсвідомість та несвідоме.

Підсвідомість є частиною нашої психіки, яка обробляє недоступну для нашої свідомості інформацію. Уві сні підсвідомість може отримувати інформацію із зовнішнього світу та обробляти її, видаючи у вигляді віщих снів.

4) психологічні травми та стреси.

Стреси та психологічні травми викликають сильні емоції, які можуть виявлятися у снах у вигляді образів та символів. Наприклад, людина, яка пережила насильство, може бачити уві сні сцени насильства.

Отже, феномен віщих снів з погляду психології можна пояснити різними чинниками, включаючи інтуїцію, неусвідомлені бажання, підсвідомість і психотравми.

Сни не є частиною звичного нам стану неспання, все, що відбувається в них, підпорядковується особливим законам, поки що невідомим нашій природі. Стираються грані між можливим і неможливим, уверх бере фантазія, і все перетворюється на уявну сонну дійсність. Для Юнга ця дійсність не є простим спогляданням спонтанно та безглуздо сприйманих образів, для нього все, що ми спостерігаємо уві сні, – це сигнали нашого несвідомого, що відкривається і говорить у нас і з нами за допомогою символів. Сновидіння - це процес, несхожий на реальні події, і мова у сновидінь своя, символічна.

Символ має природне та спонтанне походження. У снах символи виникають спонтанно, оскільки сни не вигадуються спеціально. Для Юнга сни є основним джерелом нашого знання символізму психіки. За природою та походженням існують індивідуальні та колективні символи.

У сновидіннях ми споглядаємо не тільки явне минуле і сьогодення, що приховується, але й, безпосередньо, отримуємо, за Юнгом, можливість побачити майбутнє. Усі точки тимчасового виміру – минуле, сьогодення та майбутнє опиняються у нас у голові. Виходячи з цього, найважливішим виявляється правильно описати і трактувати побачене. Наші сновидіння не підкоряються жодним відомим законам фізики, ми можемо їм слідувати, а можемо перевернути все з ніг на голову, перетворити вогонь на воду, зробити хмари рожевими чи вижити після падіння з висоти пташиного польоту. У кожному з нас прокидається своєрідний прозаїк, поет, художник, математик, історик тощо. Наші можливості уві сні безмежні. Більшість проблем у нездатності особистості розкритися у житті. Можливості, що відкриваються у снах, і справді вражають, і найголовніше, що вони можуть вплинути на події, які реально відбуваються в житті.

Відомо, що людина відчуває страх уві сні, за силою емоцій відповідний в порівнянні зі страхом, що відчувається у стані неспання. Ми можемо прокинутися і навіть кричати уві сні, поки ми спимо, ми дихаємо, відчуваємо емоції і мислимо, підкоряємося стереотипам і з побоюванням порушуємо правила, боїмося можливого покарання, і, коли сон лякає нас, ми зосереджуємось і сподіваємось уві сні, що і справді це є лише сон.

У момент, коли ми усвідомлюємо, що все відбувається уві сні, ми прокидаємося. Свідомість починає аналізувати. Уві сні ми отримуємо попереджувальні сигнали, вони покликані продемонструвати контраст між нашими бажаннями та нашими можливостями та застерегти від прямування обраним шляхом. І якщо людина не сприймає поради внутрішнього світу мрій і продовжує слідувати колишнім невірним курсом, то в реальному житті на неї можуть чатувати серйозні неприємності.

2.3. Парадигма символів у «віщих» сновидіннях мілітарної тематики у збірці «Що ти, сестро молодая, знаєш, Що ти свого сну не вгадаєш?»

Сни напередодні війни можуть бути дуже інтенсивними і емоційно завантаженими. Тлумачення символів у таких снах може варіюватися в залежності від індивідуальних досвідів та переживань сновидця. У мілітарних снах найчастіше є присутніми певні персонажі, предмети. Вони супроводжуються специфічним емоційним забарвленням, освітленням, кольорами, діями. Саме в цьому полягає їх специфіка – передчуття чогось страшного та неминучого переважає. Фактично у цих снах виходить на поверхню все те, що відчуває людина у стані стресу, у прагненні знайти захист чи вихід з ситуації реальної чи підсвідомої загрози життю. Тут можна казати навіть про інстинкт самозбереження, що вмикається з метою хоч якось розвантажити психіку людини, надати можливість оцінити все те, що відбувається, обрати якесь рішення та спромогтися вплинути на своє подальше життя.

Розглянемо та проаналізуємо символи, що найчастіше згадуються оповідачами в обраній збірці.

Ворони доволі часто присутні в оповідях про віщі сні. Це може бути одна ворона, зграя, вони кружляють над полем, чи лежать мертві. Поява зграї воронів у реальному житті десь біля домівок людей завжди сприймалося як знак ймовірної загрози.

Птахи сімейства воронових (сойки, галки, граки, сороки та ворони) – символізують новини, звістки та зміни. Чим дрібніший птах і чим темніше його забарвлення, тим гіршими є новини або характер майбутніх подій. Ворони – птахи містичні, їхня поява уві сні часто є попередженням. Такі сновидіння зазвичай віщують сумні події, хвороби, тугу, навіть війну. Зграю воронів уві сні однозначно можна трактувати як знак отримання поганих звісток.

Пригадує Поліна Іващенко, студентка 4 курсу:

Я пам'ятаю, тоді в Києві було дуже багато ворон, весь лютий, і в мене, до речі, прямо всі друзі казали, що «от, це все... це вже знак, це вже просто символ того, що буде війна...» І я тоді з цього сміялася– от... І ми якось з бабусею йшли. Знову ж таки на летіла ця велика-велика така група пташок, так скажемо, і вона теж сказала, що це вже буде війна. Я кажу: «Бабусічка, птахи літають кожної зими». От... І вона розповідає, що десь трошечки пройшло після того часу, і їй сниться сон, що вона стоїть в місті. Місто повністю порожнє. Це не Київ. Воно закинута, будинки якісь порожні е-е, і вони нижчі, менші, ніж у Києві. І... ось воно повністю порожнє, там немає людей, воно не розбомблене, воно саме просто пусте. Тобто, там будинки, у будинках відкриті вікна, і видно, що от кімната – теж пуста. Просто повна порожнеча... І єдині, хто виживають тут, в цьому от місці – це от оці, типу, великі такі ворони, які просто літають над містом. Вони по тих будинках ходять, вони сідають на землю, вони сідають на неї, вона хоче від них відбитися, вона їх відштовхує руками-от, і вона забігає в один із будинків-от, вона ніби ховається від цих ворон. Вони ніби за нею перестають іти. І вона бачить, що в цьому будинку, на підлозі – вода...тобто, її не видно. Було цікаве те, що всюди – вода – на підлозі к сантиметру води. От. А я що хочу сказати: ну знову ж таки, я не знаю, наскільки цей сон можна вважати віщим, бо у бабусі, у них в цей час там трохи щось підтопили сусіди і, можливо, їй, знаєте, воно як враження з того, але ну от вона скрізь бачила ту воду, і їй здавалось, що вода прямо скрізь, хоча її було кілька сантиметрів на підлозі, тобто, вона просто хлюпала на неї ногами [33].

Як бачимо, дуже поганий прогноз має сновидіння, у якому ворони літають, кружляють у небі. Подібне сновидіння означає настання чорної смуги, біди,

спричиненої підступами ворогів. Крім того, цей сон може попереджати про тяжку тривалу хворобу або навіть смерть когось із близьких сновидця.

Ворони також можуть бути посланцями повідомлень із власної підсвідомості, оскільки здавна вважалися не лише символом зла та розбою, а й проникливості. Таким чином, ворона не обов'язково пророкує щось недобре, зловісне. Вона може заздалегідь попереджати про небезпеку, про напад ворогів, про чужі підступні задуми тощо. Все залежить від інтуїції та вмілих дій сновидця наяву: чи зможе він запобігти злому. Є реальні причини його уникнути.

Якщо в сновидінні фігурували неприродньо великі ворони, то наяву сновидцю доведеться зіткнутися з хитрим обманом. Якщо він не зможе вчасно розпізнати каверзу, то наслідки будуть дуже неприємними.

Особливий містичний сенс має чорний ворон. Найчастіше – це символ смутку, туги. Чорний ворон нападає і виявляє агресію – це сон-попередження про активізацію недоброзичливців. Вороги сновидця вирішили перейти у наступ, щоб зашкодити йому. Однак сновидіння не обов'язково віщує горе, меланхолія може розвинути і на тлі відносного добробуту.

Мертву ворону уві сні тлумачать як добрий знак, такий сон означає, що всі біди та нещастя, що загрожували сновидцю, пройнуть стороною. Крім того, мертва ворона уві сні може означати початок нового етапу життя. За тлумаченням сонника вбити ворону уві сні, отже, наяву здобути перемогу над ворогом, зруйнувавши його підступні плани.

Вода досить часто трапляється у сновидіннях. У мілітарних снах частіше за все оповідачі описують воду, яка залила підлогу у приміщенні. У такому контексті вона може говорити про очікування новин. Для ситуації напередодні війни та в ході війни це цілком природньо. Також це знак не дуже добрий, хоч сама по собі вода – це очищення. Але в оселі на підлозі вона свідчить про наявність серйозних проблем у житті. Каламутна та брудна вода завжди вважається знаком біди або дуже неприємних подій.

Вогонь, пожежа традиційно супроводжують війну. Вогонь завжди викликав непереборний страх у представників різних культур. Однак він часто асоціюється

ще й з очищенням: вийти з вогню непошкодженим – значить очиститись. Але якщо людині сниться, що вона чи близькі їй люди опиняються у вогні - то життя здається надзвичайно загрозливим і болючим. Якщо горить якийсь предмет (будинок, машина тощо), це свідчить про надмірну прихильність до цієї речі: без неї оповідач не мислить своє життя. У мілітарних сновидіннях досить часто люди бачать палаючі будівлі, місто, де вони жили. Якщо звернутись до Фрейда, вогонь символізує чоловічу силу. У такому трактуванні вогонь може показувати, що людина прагне опанувати ситуацію і в міру можливості її контролювати. Якщо вдається побороти полум'я, то це натяк на те, що й у реальному житті вдасться втримати ситуацію під контролем, і навпаки. Також це може бути пов'язано з очищенням після будь-якої провини. При відчутті наближення смерті люди досить часто подумки переосмислюють своє життя, повертаються до минулих подій, де завдали комусь болю. Вогонь може символізувати й перехід до чогось нового у житті, що потребує духовної підготовки – тобто, це фактично натяк на необхідність прийняття важливого рішення.

Сирени та укриття у сновидіннях відображають думки про небезпеку, потребу сховатися, знайти прихисток. Тобто тут трактування досить пряме. Людина настільки напружена, що у сон переходять елементи з оточуючої її реальності.

Порохова бочка не має прямого трактування. Зазвичай розглядають бочку як ємність, яка може бути пуста або заповнена, що й впливає на пояснення. В даному випадку бочка з порохом як ознака війни та небезпеки є прямою асоціацією. Вона натякає на можливість вибухів, руйнувань та загибелі.

Могили та хрести, кладовище, свіжа земля на могилах можуть мати різне тлумачення у відповідності до контексту. Це або погані передчуття, відчуття смерті, або навпаки – початок чогось нового, відновлення, перелом ситуації на краще

Кладовище може виступати як ознака звернення до минулого, місце свідомості, де поховані старі враження. Це символ зупинки та безвиході. Відповідні передумови виникнення – це депресія або меланхолія, в які поринув оповідач. Сни

про кладовище напередодні війни можуть відображати страх перед загибеллю або втратою, а також почуття безпорадності перед невідомим майбутнім. Це як спроба підсвідомості зрозуміти й освоїти страх перед втратою життя. Свіжа земля на могилах може бути образом страху перед загибеллю або реальними втратами, які відбуваються внаслідок війни, але також це може відображати надію на відродження та новий початок, навіть після трагедії.

Хрест - символ болю, страждань, труднощів, розпоряджень, певних відмов, заборони та смирення. У снах перед війною хрести можуть символізувати віру і надію на захист або духовну силу в умовах небезпеки. Вони можуть вказувати на прагнення знайти внутрішній мир і спокій у важкий час.

Побачена уві сні кров може свідчити про різні події - все залежить від інших деталей сну. Кров – це символ сім'ї та роду. Вона може свідчити про якийсь травматичний вплив, що отримала людина у результаті внутрішніх чи зовнішніх обставин.

Студентка КНУ Варвара Мастюкова переповідає свій сон як святкування в рубленій хаті Стрітєння Господнього, де на столі актуалізується образ кривавого м'яса. Ця онірема типова для наративів, що віщували Першу світову війну й широко представлені у матеріалах 1925—1928 рр. за програмою К. Грушевської. Асоціативна пара війна - бенкет відома з фольклорнолітературної традиції, а символічна прикмета червоного кольору — стійкий елемент фольклорної картини світу у змалюванні будь-якої війни [14].

Бачити себе оголеним може свідчити про бажання людини змінити себе, відкинути всі вдавання. Однак це також демонструє беззахисність, що цілком зрозуміло під час війни. Вертоліт, чорне поле, багато мертвих ворон – в цьому сні кілька символів. Вертоліт як пряма ознака війни. Чорне пусте поле – спустошення, загроза та стан самої людини. Але мертві ворони на ньому все ж таки дають надію на кращі зміни, початок нового, більш сприятливого етапу, вирішення проблем. В даному випадку – це надія на закінчення війни, що сидить десь глибоко у підсвідомості. Тобто, є загроза, але є й надія.

Будинки, що падають, зруйноване місто, безлюдне місто, попелище – символи спустошення й фізичного, й морального, що у сучасній ситуації, на жаль, відчувають усі. Знову – загроза та негатив, нерозуміння подальших дій. Але це може й стимулювати людину до боротьби, відновлення. Напередодні війни – натяк на майбутні події.

Люди зі зброєю, зброя, кулі – все це ознаки війни. Людина постійно знаходиться серед цього або ж її близькі люди з цим пов'язані безпосередньо. В будь-якому випадку, це знов таки натяки на небезпеку, тривожність, погані передчуття, очікування чогось невідворотного, що ламає життя.

Зрадник може бути присутнім у будь-яких снах. Але наразі це дуже болючі переживання, пов'язані з загальною нестабільністю ситуації та питаннями надійності людей, що знаходяться поряд, наскільки можна довіряти своєму оточенню. Це знак, що треба бути уважним, передбачливим.

Кінець світу – також досить страшний сон, пов'язаний з тривожними передчуттями, нервовим напруженням. Остаточне знищення світу – це тема, що існує у багатьох світових культурах, культурах та релігіях. У деяких з них за кінцем світу настає оновлення та повна реорганізація світового порядку. Песимістичний варіант передбачає безповоротне знищення людства, безжальний хаос на Землі. Тому до сновидінь про кінець світу люди ставляться як до страшного застереження - з'являється дивне відчуття (або навіть слабка впевненість), що те, що відбулося у сні, може статися і в реальності. Кінець світу оповідачі бачать по-різному - картина залежить від особистого, індивідуального бачення світу, внутрішніх та зовнішніх проблем, психічного стану, емоційності людини, але загальне почуття, викликане подібними снами, зводиться приблизно до одного: звичний світ невпинно руйнується. Сенс таких сновидінь можна шукати, використовуючи різні підходи. Ці підходи залежать від особистості людини, культурних уявлень, духовних запитів та релігійних сповідань. Причини, що викликали таке сновидіння, можуть бути різними. Стосовно мілітарних снів – це може бути відчуття невідомості, що виникло у багатьох перед війною, оскільки різні події, джерела інформації так чи інакше торкалися теми військової загрози. Під час війни це вже невизначеність,

страх втрати рідних, близьких, своєї домівки, звичного життя. Тобто, кінець світу можна розглядати як свого роду захисний механізм, до якого вдається людська підсвідомість, щоб уникнути спустошеного стану та проблем, спричинених новими обставинами. У таких снах сплячий зазвичай опиняється один серед незнайомих йому людей, або взагалі сам посеред спустошеної місцевості. Це може бути відображенням того, що близькі люди пішли з життя.

Сни про кінець світу зумовлені загальним побоюванням щодо крихкості нашої планети і людства. Це страх перед тим, що не має статися. Такі сни характерні для періодів переважання загальної безнадійності та непередбачуваності. Такі сни снилися людям на рубежі тисячоліть. Для когось вони можуть бути нав'язні повідомленнями про різноманітні катастрофи різного характеру.

Взагалі, настрої безвиході та невпевненості майже неминуче супроводжуються апокаліптичними снами. Сон може бути закликом захиститися від загрози, що виходить ззовні; закликом до прояву більшої активності у конкретних справах; закликом знову замислитись над раціональною сутністю ваших страхів. Сильним чином є релігійне або духовне одкровення, що знаменує кінець світу. З'являються вони, як правило, в такі моменти життя людини, коли йому здається, що весь світ повстав проти нього і тільки об'єднання з чимось більш могутнім може вказати шлях до успіху в боротьбі з земними бідами, а можливо, це ознака про кінець цього світу.

Повалені, зрубані під корінь дерева теж є несприятливим знаком. Спиляне дерево ознаменовує закінчення успішного та щасливого життя. Несподіване нещастя зробить певні корективи, і до них навряд чи вдасться підготуватися. Тлумачі снів часто пишуть про те, що подібний символ відображає нездійснені надії.

Якщо в сновидінні з'явилися повалені дерева, то, на думку психолога Густава Міллера, сновидець не може впоратися з ударами долі. У контексті війни зрубані дерева можуть асоціюватися з втратами життів. У деяких випадках зрубані дерева

можуть вказувати на підготовку до боротьби або оборони. Вони можуть символізувати спробу готуватися до прийняття небезпечної ситуації.

Свій сон пригадує Оксана Леонідівна Оверчук, викладач фольклористики КНУ:

«...років 15-17 назад снився один сон мені, який віщував, напевно, оцю війну, бо наснилося, що, коли я заїжджаю в своє містечко, де я закінчувала школу на Полтавщині, і бачу, що наш сквер – сосновий бір, який був посаджений після революції в центрі міста, – повалені всі сосни, зрізані під корінь усі дерева, і одна на одній деревина великими такими купами лежать, і немає жодної вцілілої. І це все в центрі міста, і такий жах, і я прокидаюся, і розумію, що це щось не те, і коли запитала (не пам'ятаю в якої знаючої жінки чи бабки), то вона сказала: «Такі сни сняться до війни». Я думаю, що... є сни, які сняться на певний день і кажуть, що навіть... старі люди кажуть, що як присниться сон, ну, скажімо, з понеділка на вівторок чи з неділі на понеділок, то він навіть через сім літ, але збудеться. Я не пам'ятаю, в який день снився той сон, але я зауважила, що дуже страшний сон. Є сни, які пам'ятаєш все життя. Це один з тих снів, які я пам'ятаю. Я навіть зараз уявляю його, і я бачу, в який спосіб були складені оці зрізані дерева, на який бік вони лежали, які їх купи були, як їх було багато. Ну, і баба каже, що це ніби загинуть люди, дуже багато людей.» [33].

Досить часто люди бачать місця, де вони народилися, навіть якщо давно там не були та під час сну знаходяться в іншому місці. Повернення у рідне місто, село, батьківську оселю у цих снах в першу чергу вказує на те, що людина потребує захисту. Вона несе великий тягар проблем, переживань, а там, де пройшло дитинство, може бути безпечно та затишно. Звісно, тут також треба уважно розглядати увесь контекст, бо трактування дуже різняться від того, що саме людина бачила у ві сні: який був будинок, що вона там робила, хто був поряд тощо. Але у мілітарних снах - це переживання за близьких та пошук підтримки, надія змінити ситуацію на краще.

В оніричних наративах образ дому з війни набуває концептуального значення - «свій», «рідний» життєвий простір (будинок, хата, квартира) стають локусом

екзистенційної «зміни». Це вже не символ безпеки та спокою, а, навпаки, місце, де на людину може чекати смертельна загроза. Рідний дім може бути описаний за допомогою як загальних характеристик, так й якихось незначних дрібничок, деталей, що закріпилися у спогадах.

Сон про закинуту зруйновану будівлю і фотографії у ній людей без голів можна трактувати як відображення жертв війни, людей, які загинули або були важко поранені, а також страх перед втратою життя і біль, пов'язаний з загибеллю близьких або невинних осіб. Фотографії людей без голів можуть відображати безправність і жорстокість війни. Такий сон може вказувати на втрату ідентичності, безпеки та стабільності, які є результатом війни і конфлікту.

Щодо віщих снів – людям, що особисто пережили бомбардування, напередодні, як правило, снилися зруйнований дім, вибухи, сирени.

Також у фольклористиці багатьох народів присутні зустрічі уві сні з померлими родичами. Такі сни є досить характерними і під час війни. Важливими є обставини, при яких з'являється померлий, його вік, стать, родинні зв'язки. Поява може символізувати і якусь вісточку, і попередження про якісь події.

Окремо слід звернути увагу на забарвлення снів. У снах під час війни або напередодні переважають сірі, чорні кольори – вони гнітючі, навіюють настрій небезпеки, очікування чогось поганого, навіть безпорадність, втому, шалений страх. Криваво-червоний колір напряму пов'язаний з війною – це й полум'я, що перетворює усе на попіл, і кров. Переходи кольору з рожево-фіолетового у багрянний також підкреслюють тривогу, передчуття загибелі, втрати.

Освітлення – переважно темрява та напівтемрява, або вогонь, вогняні спалахи.

Темрява уві сні – ознака депресивного настрою. Перебування у темряві говорить про ризик невдачі у важливій справі, нестачу необхідної інформації про ситуацію, непоінформованість сновидця.

Звуки – сирена, вибухи, свист бомб, снарядів, людські голоси перелякані, благають про допомогу, плач.

Вибух - це завжди про зміну, трансформацію, яка може мати як негативний, так і позитивний зміст. Вибух - це символ внутрішніх змін на рівні мислення, звичних установок та життєвих принципів. Це говорить про внутрішні емоційні потрясіння, які протягом дня могли бути не дуже помітними, людина намагалася швидше переключитися, а уві сні все вийшло на поверхню - шокуюче почули, побачили або дізналися, і це позначилося на впевненості в тому чи іншому питанні.

Вибухи у сні можуть вказувати на напругу, стрес або тривогу в реальному житті. В контексті сновидіння перед війною вони можуть символізувати загрозу або небезпеку, яка чекає сновидця або його оточення. Вони можуть відобразити страхи людини щодо можливих конфліктів, насильства або загрози безпеці. Такі сни можуть свідчити також про боротьбу з емоційними проблемами.

Якщо уві сні вибух не викликав сильних негативних почуттів, і сновидець спокійно проходить повз, то це говорить про його небажання сприймати те, що відбувається. У той же час так він зберігає ресурс для дій, які можуть знадобитися. У мілітарних снах частіше за все вибух пов'язаний напряму з реальними подіями, він несе небезпеку, невпевненість, але може також символізувати й зміни, перелом ситуації, якісь очікування людини.

Настрої, відчуття – тривожність, страх, паніка, нерозуміння того, що відбувається, переживання за близьких, відчуття близької загибелі, поневіряння.

Дії – кудись бігти, їхали, ховатися – всі вони говорять про нестабільний стан людини, невпевненість у завтрашньому дні, оточенні, очікуванні біди.

Знаки, що повторюються перед віщими снами – задуха, тривожність.

Також у якості знаків були названі: гроза посеред зими, падаючі ялинки. Їх інтерпретували як наближення війни.

Мілітарні сни можуть мати різну символіку в залежності від індивідуального досвіду та емоційного стану сновидця. Загалом, символіка мілітарних снів досить «пряма». Мілітарні сни обов'язково пов'язані зі стресом і тривоگوю. Все, що є присутнім у війні, відображається у наших сновидіннях. Тобто, ключовим моментом є відчуття загрози, думки про можливий порятунок.

Висновки до розділу 2. Розглянута збірка оніричних наративів є цікавою з позицій вивчення культурних смислів. Зібрані тексти є досить різними за своїм характером викладання, сюжетами, але їх поєднує мілітарність як основа виникнення сновидінь, запит людської психіки до Всесвіту про проблеми сьогодення.

В ході аналізу оповідей було з'ясовано, що символічний контекст відповідає традиційним культурним трактуванням. Такі оніреми як згряя воронів, сире м'ясо, кров, зрізані під корінь дерева, зруйновані будинки, стерті обличчя людей на фотографіях несуть в собі семіотичний індекс на позначення лиха, війни, трагедії великого масштабу. Крім того, саме військові атрибути складають значну частину елементів сну: ракети, танки, літаки, гвинтокрили, автомати, інша зброя, оточення, звуки тощо. Тобто все, що людина ототожнює з війною, з'являється у її снах. Сни переважно дуже тривожні, виражають передчуття невідвортної біди, тим не менш, в певному сенсі вони працюють як психологічний порятунок, даючи вихід своїм емоціям, страхам та сумнівам.

ВИСНОВКИ

Дослідженню усної снотлумачної традиції в українському фольклористичному просторі останнім часом стало приділятися все більше уваги, що є досить обґрунтованим. Ця тема є слабо дослідженою та потребує формування методології, термінологічного апарату, оскільки має значний комунікативний потенціал.

1. В роботі був досліджений стан проблеми вивчення оніричного фольклору, формування термінологічного апарату, визначення особливостей жанрових форм.

Початок усвідомленого дослідження можна віднести до другої половини ХІХ ст., коли збирачі-аматори визначили «оповідання про сні» та «сонник» як окремі фольклорні жанри. У ХХ – на початку ХХІ ст. термінологічне поле почало розширюватися, що було обумовлено розвитком міждисциплінарних досліджень. Крім того, весь цей час паралельно функціонували поняття, що сформувалися в межах традиційної снотлумачної культури.

Завдяки фіксації снотлумачень, створених носіями живої фольклорної традиції, є можливість прослідкувати як будуються оніричні наративи, які культурні смисли у них закладені.

2. Було встановлено, що символічні значення мають своє походження з загальної культурної традиції. У своїй більшості вони є застереженнями, вісниками страшних подій, про які замислюються люди у реальному житті – уві сні все це концентрується та складається у певні сюжети та образи.

3. Таким чином, можна розглядати оніричну традицію як комунікативну, наративну, що відображає стан соціуму в певний період часу, переживання та надії людей. В плані усного фольклору специфіка полягає у характері подання інформації – емоційному, уривчастому, інколи взагалі окремими «картинками».

4. В роботі були проаналізовані оніричні наративи зі збірки «Що ти, сестро молодая, знаєш, що ти свого сну не вгадаєш?», наведена її загальна характеристика. Обрана збірка є результатом колективної роботи студентів-фольклористів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сама ідея

створення збірки була обумовлена професійною зацікавленістю до оніричного фольклору. Особливість аналізу збірки полягає у тому, що сновидіння можна тлумачити не тільки як знаки, а й значно ширше – як певний культурний спадок, який єднає сучасну людину зі своїми прародичами.

5. Визначено особливості «віщих» снів мілітарної тематики. Мілітарні сні є особою категорією, в якій багато снів можуть бути визначені як віщі, тобто ті, що передбачають якісь події. Ці сні, за відчуттям оповідачів, незалежно від сюжету, сприймаються дуже реальними, емоційно забарвленими.

При розгляді мілітарних снів слід враховувати загальні умови їх формування. Люди знаходяться у нестабільному емоційному стані, вони хвилюються за своїх близьких, не розуміють як жити, що їх чекає, в них є страх смерті, втрати. Все це знаходить своє відображення у снах. Тому там багато суто військових елементів (люди у формі, зброя, військова техніка тощо). Звуки та кольори також відповідають реалістичним проявам війни. Вони ніби то переходять з реалій у сон, формуючи там картину світу, який намагається осягнути оповідач.

6. Розглянуто парадигму символів у «віщих» сновидіннях мілітарної тематики. Символічний контекст відповідає традиційним культурним трактуванням, військові атрибути складають значну частину елементів сну (предмети, оточення, звуки тощо), які людина ототожнює з війною. Сні переважно дуже тривожні, виражають передчуття невідворотньої біди, тим не менш, в певному сенсі вони працюють як психологічний порятунок, даючи вихід усім страхам та сумнівам. У снах закладена символіка передчуття небезпеки, пошуку порятунку та сподівання на перемогу, повернення додому.

Онiричні наративи мілітарної тематики є значною частиною культури сьогодення і важливою формою відображення війни. Вони мають свою власну цінність для фольклористики як науки, оскільки відображають широкий спектр соціокультурних аспектів, які сприяють розумінню культурних, соціальних та психологічних вимірів війни через призму фольклору. Такі фольклорні тексти можуть трансформуватися та адаптуватися до змін у соціальному та культурному контексті. Вони містять символіку, яка може бути важливою для розуміння

культурних цінностей та поглядів, а також образи, які мають глибокий сенс і відображають уявлення про героїзм, мужність, жертвність тощо. Оніричні наративи мілітарної тематики мають здатність відтінювати культурну пам'ять і спільну ідентичність певної групи або нації, що є надзвичайно важливим для формування колективної свідомості. В цьому полягає їх цінність та актуальність подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис. 1996. с. 611-612.
2. Анцибор Д. Онірична парадигма у фольклорі. *Міфологія і Фольклор*. № 4. 2012. С. 55-58.
3. Анцибор Д. Особливості використання статистичної обробки даних в дослідженні оніричного фольклору. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. № 28. 2013. с. 29-38.
4. Анцибор Д. Парадигма оніричного фольклору: автореф. дис. ... канд філол. наук. КНУ імені Тараса Шевченка. Київ. 2015. 20 с.
5. Артемідор. Сонник. URL: http://annales.info/ant_lit/artemidor/index.htm
6. Бріцина О., Головаха І. Прозовий фольклор с. Плоске на Чернігівщині (тексти та розвідки). К., 2004. 584 с.
7. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови. К.: Перун, 2005. 1728 с.
8. Гончаренко С. Український педагогічний словник, Київ: Либідь, 1997. 366 с.
9. Грушевська К. Програма збирання матеріалів до українського народнього сонника. *Міфологія і фольклор*. № 1-2. 2015. С. 106-107.
10. Дмитренко М. Український сонник. К.: Т-во «Знання», 1991. 96 с.
11. Дмитренко М.К. Символіка сновидінь. Народний сонник. Київ: Редакція часопису «Народознавство», 1995. 128 с.
12. Дмитренко М. Народний сонник. К.: Вид. Микола Дмитренко. 2005. 232 с.
13. Коваль-Фучило І. Українські голосіння: антропологія традиції, поетика тексту. Київ: ІМФЕ, 2014. 360 с.
14. Кузьменко О. Коли традиція має значення: віщі сни про російську війну проти України в контексті української фольклорної культури. *Народознавчі зошити*. 2023. № 5 (173). С. 1271-1283.

15. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. / Авт.-уклад. Юрій Ковалів. К.: Академія. 2007. 624 с.
16. Милорадович В. Обряды и пісні Лубенскаго унзда, Полтавской губерніи. Записанные въ 1888-1895 г. Сборникъ харьковскаго историко-филологическаго общества. Харьковъ, 1897. Т. 10. С. 223.
17. Народний сонник. Упоряд., записи, передмова М. Дмитренка. Київ: Народознавство, 2000. 224 с.
18. Нівня Г. Феноменологія сновидіння: філософський ескіз. *Філософська думка*. Вип. 3. 2023. С. 150-158.
19. Ніколаєнко В.О. Наративні стратегії переказів сновидінь: інстанції фокалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Вип. 92. 2020. С. 23-30.
20. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб., 4-те вид., випр. і доп. К.: Каравела, 2020. 18 с.
21. Серебрякова О. Шлюбні ворожіння в календарній обрядовості українців. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2022. 248 с.
22. Симонідес Д. Меморат і фабулат у сучасній фольклористиці. *Народна творчість та етнографія*. № 1. 2007. С. 120-125.
23. Словник символів / за заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. Київ : Ред. часопису «Народознавство», 1997. 156 с.
24. Ставицька Я.В. Термінологічне поле снотлумачного фольклору. *Міфологія і фольклор*. № 1-2. 2016. С. 39-47.
25. Ставицька Я.В. Український снотлумачний фольклор в записах Василя Милорадовича: контекстно-функціональні особливості. *Слов'янський світ*. 2015. Вип.14. С.220-235.
26. Ставицька Я.В. Усний снотлумачний наратив: контекстно-функціональний аспект: дис. д-ра філософ. Київ. 2018. 290 с.
27. Українські символи / Дмитренко М., Іваннікова Л., Лозко Г., Музиченко Я., Шалак О. Київ: Ред. Часопису «Народознавство», 1994. 140 с.
28. Фройд З. Тлумачення снів. 2023. 608 с.

29. Червяк К. Дослідження похоронного обряду (похорон як весілля). *Етнографічний вісник*. Кн. 5. 1927. С. 143-178.
30. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор. 2007. 640 с.
31. Шевчук Т., Ставицька Я. Українська снотлумачна традиція початку ХХ століття (розвідки та тексти). Київ: Дуліби, 2017. 224 с.
32. Щоденники та сни війни. Документування досвідів війни. URL: <https://www.lvivcenter.org/researches/diaries-and-dreams-of-the-war/> (дата звернення: 14.03.2024).
33. Що ти, сестро молодая, знаєш, що ти свого сну не вгадаєш? Навчально-науковий інститут філології. К.: Вид-во С&М, 2023. 48 с.
34. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме. Пер. з нім. К. Котюк; наук. ред. О. Фешовець. Львів: Астролябія, 2013. 588 с.
35. Яковлева О. Аналіз фольклорних символів: до проблеми вибору методів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів: Львів. нац. Ун-т ім. І. Франка, 2009. Вип. 47. С. 125-132.
36. Bartminski J. (2009) *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics (Advances in Cognitive Linguistics)*. Equinox Publishing. 256 p.
37. Edgar I.R. Anthropology and the dream. <https://iredgar.webspace.durham.ac.uk/>
38. Kaivola-Bregenhøj A. (1993). Dreams as Folklore. *Fabula*. Bd. 34. Heft ¾. Berlin, New York. P. 211-224.
39. Kehoe J. *Mind Power for the 21st Century*. North Vancouver: Zoetic Inc., 2008. 148 p.
40. Kilborne B. (1981). Pattern, structure, and style in anthropological studies of dreams. *Ethos*. Vol. 9. No. 2. Pp. 165-185.
41. Kilroe P. (2000). The dream as text, the dream as narrative. *Dreaming*. Vol. 10. No. 3. P. 125-137.

42. Kracke W.H. Cultural Aspects of Dreaming. Encyclopedia of Dreams. Internationale Institute for Dream Research. URL: <http://www.dreamresearch.ca/pdf/cultural.pdf>
43. Lincoln J. (1935). *The Dream in Primitive Cultures*, William and Wilkins, Maryland.
44. Lincoln, J.S. (2003). *The dream in native american and other primitive cultures*. New York: Dover Publications. 368 p.
45. Mannheim B. (1991). After dreaming: image and interpretation in southern Peruvian Quechua. *Etnofoor. Vol. IV. No. 2. P. 43-79*.
46. Niebrzegowska S. (1996). *Polsky sennik ludovy*. Lublin, 297 c.
47. Oberhelman S. M. (2014). Artemidorus' classification of dreams. *The Classical Review. Volume 64, Issue 1. P. 96-98*.
48. Oppenheim A. Leo. (1956). *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East*. Philadelphia.
49. Price-Williams D., Degarrod, L.N. (1996). Dreaming as Interaction. *Anthropology of Consciousness. Vol. 7. No. 2. P. 16-23*.
50. Tedlock B. (1987). *Dreaming: Anthropological and Psychological Interpretations*. Cambridge.. 277 p.
51. Tedlock B. *The New Anthropology of Dreaming*. Eds. by K. Bulkeley. New York: Palgrave Macmillan, 2001. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-137-08545-0_17 (дата звернення: 10.04.2024).
52. Tedlock B. (1987a). «Dreaming and Dream Research», In Tedlock, Barbara (ed.), *Dreaming: Anthropological and Psychological Interpretations*, Cambridge University Press, Cambridge.
53. Virtanen L. *Dream-telling Today*. *Studies in Oral Narrative*. Ed. A-L. Siikala (Studia Fennica, 33). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1989. P. 137-145.
54. Wigzell F. (2003). *The dreambook in Russia*. Routledge. 20 p.